

2. Основними причинами виникнення насильства серед неповнолітніх є вживання молоддю алкоголю, авторитарне сімейне виховання, підвищення агресії та жорстокості серед молоді, вплив засобів масової інформації.

3. Найбільш поширеним видом насильства в підлітковому середовищі є насильство старших дітей над молодшими, причиною якого є наслідування поведінки дорослих.

4. Найбільш розповсюдженими засобами негативного впливу на дитячий розвиток є приниження та тілесне покарання батьками та однолітками.

5. Третина опитаних були свідками бійки підлітків, що, зазвичай, відбувалась поза межами навчального закладу.

6. Серед основних аспектів соціалізації, які найбільше впливають на формування світогляду молоді, є батьківська сім'я. Вплив школи і держави є другорядним.

7. Учні свідомі того, що фізичне насильство – це перший крок до протиправних дій і злочину.

8. На думку опитаних, запобігти будь-яким проявам насильства в молодіжному середовищі можна через введення у навчальний план спеціальних курсів з конфліктології, статевого виховання, створення центрів допомоги дітям, які зазнали насильства, консультативно-реабілітаційних центрів психологічної допомоги, телефонів довіри тощо.

Ольга Кізь,

канд. психол. н., доцент, керівник
Школи гендерної рівності ТНПУ,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

**ПОЧАТКОВА ШКОЛА – ПРОСТІР БЕЗ НАСИЛЛЯ:
ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ДО СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

У статті обґрунтовується необхідність якісного глибинного оновлення змісту професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи в контексті модернізації системи освіти в Україні. Сповідуючи принципи ненасильницької педагогіки, учитель початкової ланки освіти повинен бути готовим визначати індивідуальні траєкторії навчання, виховання і розвитку своїх учнів, здійснювати проектування та моделювання безпечного освітнього середовища, яке б відповідало віковим, статевим, психофізіологічним особливостям молодших школярів та сприяло якнайповнішому розвитку інтелектуального, особистісного і творчого потенціалу дитини.

Olha Kiz

**PRIMARY SCHOOL – AN AREA FREE FROM VIOLENCE:
PSYCHOLOGICAL TRAINING OF TEACHERS
TO FORM SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT**

The article proves the necessity of qualitative, deep update of the contents of training of future elementary school teacher in the context of modernization of educational system in Ukraine. Promoting the non-violent pedagogy, elementary level teacher must be capacitated to identify individual learning paths, training and development of their students, to model and design a safe learning environment, which would correspond to age, sex, physiological and mental particularities of school children help to develop the intellectual, personal and creative capacity of a child.

Модернізація системи освіти в Україні потребує якісного оновлення змісту професійної підготовки вчителя школи першого ступеня. Успішне розв'язання актуальних проблем сучасної початкової школи багато в чому обумовлене ефективністю забезпечення освітнього процесу фахівцями, які, сповідуючи принципи ненасильницької педагогіки, готові і спроможні формувати у молодших школярів ключові, загальнопредметні та предметні компетентності, зуміють змоделювати безпечне освітнє середовище, у якому учні відчуватимуть психологічний комфорт, захищеність, безпеку, емоційну й моральну підтримку, задоволеність основних потреб, зберігатимуть і зміцнюватимуть своє здоров'я.

Освітнє середовище є частиною соціокультурного середовища і визначається дослідниками як комплекс спеціально організованих психолого-педагогічних умов, в результаті взаємодії з якими відбувається розвиток і становлення особистості. Необхідність всестороннього вивчення освітнього середовища породила особливий науковий інтерес до проблеми, що відображено у численних дослідженнях у сучасній психолого-педагогічній науці: розглядаються взаємозв'язки культурологічних моделей освіти і освітнього середовища (А. Асмолов, В. Біблер, Є. Бондаренко, В. Зінченко, І. Якіманська); всесторонньо аналізуються взаємини «дитина-середовище» (А. Бодальов, В. Караковський, Л. Новіков, М. Смірнов); досліджуються взаємозв'язки предметного середовища школи та емоційного стану її суб'єктів (Д. Маркович, Г. Мешко, М. Моїсєєв,

К. Ріттельмайер, М. Лерноушек, Р. Штейнер). На даному етапі в рамках наукових досліджень вивчені рівні освітнього середовища (Г. Ковальов, В. Ясвін), проаналізована його структура (Є. Клімов, М. Копосова, Е. Саленко, С. Тарасов), виявлено типи (І. Єрмакова, Н. Лабунська, Т. Менг, Н. Поліванова, І. Улановська), здійснюється оцінка освітнього середовища школи з точки зору його ефективності як соціальної системи (В. Бухвалов, К. Маклафіні), розглядається освітнє середовище як чинник гендерної соціалізації (Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець), намічені підходи до діагностики та експертизи освітнього середовища (С. Братченко, В. Бухвалов, С. Дерябо, І. Кулешова, У. Лебедева, В. Орлов, В. Панов, Н. Селіванова та ін.).

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави для висновку, що освітнє середовище може виступати не лише як умова, але і як засіб виховання (як суспільне явище), навчання (як предмет спільної педагогічної діяльності) і розвитку (перетворення соціального індивіда в особистість, спільноти в суспільство). Структура освітнього середовища включає в себе ряд компонентів, з-поміж яких В. Ясвін виокремлює такі три базові:

- просторово-предметний, тобто просторово-предметні умови та можливості здійснення навчання, виховання та соціалізації дітей;
- соціальний, тобто простір умов і можливостей, який створюється в міжособистісній взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу (учнями, педагогами, адміністрацією, батьками, психологами та ін.);
- психодидактичний, тобто комплекс освітніх технологій (змісту і методів навчання та виховання), побудованих на тих чи інших психологічних і дидактичних засадах [3].

Таким чином, освітнє середовище через діалектичну взаємодію соціального, просторово-предметного і психодидактичного компонентів створює систему координат провідних умов, впливів і тенденцій розвитку дитячої, дорослої та дитячо-дорослої спільнот в параметрах більш широкого соціокультурного середовища, що співвідноситься з якістю життя, з якістю середовища проживання. Проте, показником інтегративної цінності освітнього середовища має виступати сприйняття дитиною освітнього простору навчального закладу як «не ворожого», «дружнього», «свого».

Шкільне оточення – основне соціальне середовище дитини, адже в школі вона проводить значну частину свого часу, тут здобуває навички колективної співпраці, вчиться жити у соціумі. Учень не просто проникає в навколишній світ, але досягає різних світів, які є відображенням теперішнього і минулого людського досвіду, акумульованого в даному конкретному навчальному закладі. Тому для формування багатогранної особистості досить важливо суб'єктивне сприйняття дитиною освітнього процесу, наявність у неї бажання вчитися, що не в останню чергу зумовлюється комфортністю взаємин з учнівським та педагогічним колективами, позитивним сприйняттям дитиною ставлення щодо себе з боку однолітків, учителів та учнів інших класів.

Сучасна початкова школа – це школа, де розвиваються сутнісні сили дитини. Це не стільки соціальний інститут, куди приходять діти вчитися для майбутнього життя, скільки суспільна форма організації життя дитини, позаяк дитинство є особливим, самостійним і визначальним періодом життя людини. Найактуальнішими завданнями навчально-виховного процесу початкової школи є розвиток особистості школяра, його становлення як суб'єкта діяльності, формування його самостійності та активності, максимальна реалізація творчого потенціалу.

Зазначені умови актуалізують проблему психологічної підготовки майбутнього. Визначальну роль у цьому відіграє викладання навчальних курсів «Психологія загальна та вікова», «Психологія педагогічна», «Основи психодіагностики» та написання курсових робіт з психології. Вивчення зазначених навчальних дисциплін розв'язує не лише вузько прагматичні професійні завдання щодо формування психологічної компетентності майбутніх педагогів, а й спрямоване на формування їх загальної психологічної культури, яка займає чільне місце в структурі педагогічної діяльності та є умовою зростання професіоналізму.

Психологічні знання допоможуть визначати індивідуальні траєкторії навчання, виховання і розвитку учнів, створювати сприятливі умови для вияву ними власної активності, емпатійно розуміти кожну дитину, бачити її внутрішній світ й поведінку з її позиції, відкрито, щиро, довірливо спілкуватись з нею, стояти на сторожі її психологічної безпеки. З огляду на це, ненасильницька парадигма, гуманістичні цінності, дитиноцентризм мають бути визначальними орієнтирами як для викладача зазначених дисциплін при розробці нормативних і робочих програм, підготовці і проведенні лекційних, практичних, лабораторних занять, організації самостійної та науково-дослідницької роботи студентів, так і для самого студентства.

Освітнє середовище початкової школи можна означити як психологічно безпечне за умови, що більшість учасників мають позитивне до нього ставлення, між ними налагоджена ефективна міжособистісна взаємодія, вони мають високі показники індексу задоволеності потреб і захищеності від психологічного насилля [1]. Поряд з тим, психологічна безпека є станом освітнього середовища, вільним від будь-яких проявів психологічного насилля, що сприяє задоволенню основних потреб в особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значущість середовища, забезпечує психологічне здоров'я включених до

неї учасників, сприяє емоційному благополуччю учнів, учителів, батьків, розвитку психологічно здорової особистості, професійному зростанню і довголіттю педагогів, гармонізації їх особистості.

Саме вчитель повинен стояти на сторожі психологічної безпеки учнів в освітньому середовищі. Сучасна функція вчителя початкової школи полягає не у передачі дітям готових знань, а у навчанні їх здобувати, формуючи в собі наполегливість, цілеспрямованість, бажання і здатність учитися самостійно. Вчитель виконує роль посередника між можливостями дитини і матеріалом, який підвищує ці можливості. Розвиток, таким чином, є внутрішнім збагаченням, розширенням меж внутрішнього світу в процесі активності школяра, який починає свідомо реалізовувати свої потенції, усвідомлювати досягнення й недоліки, виступаючи суб'єктом власного розвитку.

Психологічно грамотний майбутній педагог має бути готовим при розробці моделі педагогічного процесу прогнозувати, для дітей з якими індивідуальними особливостями ця модель буде сприятливою, а які діти в силу своєї індивідуальності у ній стаждатимуть, оскільки є різні типи сприймання сенсорного і вербального матеріалу, різні типи засвоєння, різні типи орієнтувально-дослідницької діяльності. Знання психології мають допомогти вчителю виявляти ті типологічні комплекси, які визначають успішність навчальної діяльності і забезпечують максимальний ефект педагогічних впливів.

Студенти повинні не лише засвоїти загальні закономірності розвитку і прояву психічної діяльності людини і умови формування її особистості на різних вікових етапах розвитку, але й навчитись розуміти її внутрішній світ і правильно прогнозувати її дії як суб'єкта пізнання, спілкування і праці. Маючи метою своєї діяльності становлення і перетворення особистості, педагог покликаний керувати процесом інтелектуального, емоційного і фізичного розвитку та формування духовного світу дитини. Але усі без виключення навчальні та виховні впливи щодо дітей з боку вчителя повинні бути вільними від будь-яких проявів насилля.

Саме вчитель початкових класів має запобігти тому, щоб навчання перетворилось у рутинну працю і тягар для дитини, спричинило дидактогенні неврози чи притупило її природню активність у пізнанні навколишнього світу. Адже втрачаючи у дитині активність і жагу до знань, учитель ризикує втратити у майбутньому ініціативну, творчу особистість, яка здатна перетворювати життя на краще.

Особистісна позиція сучасного вчителя має передбачати свободу та творчість, власний інструментарій процесу навчання і виховання, позитивну настанову на духовний розвиток кожної дитини з урахуванням індивідуальних її особливостей. Тому за роки навчання у вузі студент відділення «початкова освіта» має озброїтись спеціальною системою вправ з усіх навчальних предметів, які б залучали дитину до активного способу взаємодії та розвивали її ініціативність. До їх психолого-педагогічної скарбнички мають увійти ігрові, творчі, проблемні завдання на розвиток мислительних операцій, задачі з логічним навантаженням, вправи на розвиток вміння висловлювати здогад, припущення, доводити справедливості певних тверджень, а також різноманітні задачі для інтелектуального самовдосконалення, головоломки, навчальні кросворди, тематичні загадки, задачі-казки тощо.

Моделюючи освітнє середовище для молодших школярів, не можна забувати про гру, її терапевтичні властивості і вплив на розвиток емоційної сфери. Корисними у роботі вчителя початкових класів будуть спеціальні заняття, спрямовані на розвиток і корекцію різних сторін психіки дитини (єтюди, інсценізації, психологічні вправи, інтерактиви). Формуванню учбової мотивації сприятимуть цікавість викладу (цікаві приклади, досліді, парадоксальні факти), незвична форма подачі матеріалу, емоційність мовлення, пізнавальні ігри, ситуації суперечки й дискусії, аналіз життєвих ситуацій, роз'яснення суспільного й особистісного значення навчання й використання шкільних знань у майбутньому житті.

Важливим завданням майбутнього вчителя початкової ланки освіти стане турбота про психологічне здоров'я учнів, яка передбачає увагу до внутрішнього світу дитини: до її почуттів та переживань, захоплень та інтересів, здібностей та знань, її ставлення до себе, однолітків та дорослих, до оточуючого світу, сімейних та суспільних подій, до життя загалом. Дитина має бути оточена достатньою симпатією та мати емоційну опору. Тому на плечі майбутнього педагога ляже складне завдання – допомогти молодшому школяреві, відповідно до його віку, оволодіти засобами саморозуміння, самоприйняття і саморозвитку у контексті гуманістичної взаємодії з оточуючими людьми в умовах культурних, соціальних, економічних реалій сучасного довкілля.

Психологічну безпеку можна розглядати як такий стан дитини, коли відбувається її оптимальний психічний та фізичний розвиток і усуваються внутрішні та зовнішні загрози психічному здоров'ю. Стан комфорту, безпеки і захищеності, позитивного світосприйняття й інтересу – це те, без чого неможливе здійснення ефективної освітньої діяльності в початковій школі. Дитина, що перебуває з тієї або іншої причини в дискомфортному стані, не зможе повноцінно включитися в процес навчання, а, отже, шкільна освіта не досягне своєї мети.

Знання психології мають допомогти майбутньому педагогу бути доброзичливим до дитини та не залишати її наодинці зі своїм горем, яким би воно не було (отримала низьку оцінку, незумисне розірвала куртку, розбила вазон, запізнилась на заняття). Вчитель не має права відвернутися від дитини у такі хвилини, обравши роль «караючого судді», а має надати емоційну підтримку, бути першим помічником дитини в

ситуаціях емоційного напруження. Учителю повинен щоденно створювати сприйнятливий для дитини і комфортний середовище, попереджувати конфлікти, викликати ширший інтерес до того, що відбувається, налагоджувати співпрацю і дружні взаємини в учнівському колективі, робити усе можливе, щоб шкільне життя було радісним, наповненим життєвим смислом. Спільна праця педагога та учня сьогодні є пошуком істини в умовах навчального діалогу, співпраці та взаєморозуміння.

Важливо культивувати у наших студентів чуйне й оберегаюче ставлення до дитини, її ціннісно-смыслового розвитку та підтримки її індивідуальності. Водночас у внутрішньому світі ще сьогоднішнього студента має переважати дбайливе ставлення до себе, самоповага, прийняття себе, відчуття власної цінності, віра в успіх, оптимізм, довіра і внутрішня свобода. Такий молодий учитель у недалекому майбутньому здійснюватиме проектування та моделювання безпечного освітнього середовища для своїх учнів, яке буде вільним від насилля, відповідатиме віковим, статевим, психофізіологічним особливостям молодших школярів та сприятиме якнайповнішому розвитку інтелектуального, особистісного і творчого потенціалу дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева И. А. Тренинги психологической безопасности в школе / И. А. Баева. – СПб. : Речь, 2002. – 251 с.
2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2009. – С. 412 – 413.
3. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 356 с.

Ганна Ковальська,

магістр,

Херсонський державний університет

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА НАД НЕПОВНОЛІТНИМИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті проаналізовано результати анкетування підлітків з метою вивчення стану шкільного насильства. З'ясовано, що поширеним видом насильства в учнівському середовищі є психологічне насильство. Розглянуто особливості профілактичної роботи шкільного психолога.

Hanna Kovalska

THE PROBLEM OF VIOLENCE AGAINST TEENAGERS AT EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article provides analysis of the results of questionnaire carried out among teenage students to examine the state of teen violence in educational institutions. It is identified that psychological violence is the most common type of violence that students may experience. The article outlines the particular features of prevention activities of a school psychologist.

Насильство над дитиною – це фізичний, психологічний, соціальний вплив на дитину з боку іншої людини (дитини чи дорослого), сім'ї, групи чи держави, що змушує її переривати важливу діяльність та виконувати іншу, що суперечить, або загрожує її фізичному та психічному здоров'ю. Феномен насильства є глобальною проблемою у сучасному світі [1; 5]. Щоденно на сторінках газет, телебаченні, в Інтернеті з'являється величезний об'єм інформації про різні види насилля щодо неповнолітніх. Нами було проведено анкетування підлітків з метою вивчення їхнього ставлення до цієї проблеми та можливостей профілактичної подальшої роботи шкільного психолога з неповнолітніми. Загальна кількість досліджуваних склала 157 осіб – учнів ЗОШ, віком від 14 до 16 років із матеріально забезпечених сімей. Дослідження проводилося анонімно, що підвищує достовірність його результатів.

З'ясовано, що 89,4% респондентів вважають проблему насилля актуальною у нашому суспільстві; 7,6% – заперечують. Слід зазначити, що 23% підлітків вважають, що поширеним проявом насильства в навчальному закладі є булінг, тобто насильство старших дітей над молодшими, 18% – насильство між однолітками, 15% – між представниками різної статі. 16% респондентів вказали на насильство «вуличне»; 13% опитаних підлітків вказали на насильство дорослих над дітьми, 13% – на насильство у суспільстві. Лише 3% респондентів заперечують існування насильства в суспільстві.

Особливу небезпеку для розвитку особистості, на думку учнів, становлять такі види насильства як:

- Психологічне (емоційне) насильство в сім'ї – 25%;
- Фізичне насильство – 24%;
- Сексуальні кривдження – 42%;
- Фізичний недогляд (занедбаність) дітей – 14,7%;
- Невиправдані покарання дітей батьками – 22,3%;
- Моральне насильство з боку вчителів – 22%;
- Фізичні покарання вчителями – 10%.

Як засвідчив аналіз отриманих даних, відповіді учнів відзеркалюють поширення різних видів насилля, що існують у «дорослому світі». Батьківська сім'я, школа, соціум є основою формування світогляду